Scheppingsverhalen

Scheppings verhalen

David Onnekink

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Colofon
ISBN: 978 94 6369 375 2

© 2026 Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.
Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Omslag: Aperta
Vormgeving: Studio Mol
Portretfoto achterkant: Koos van Noppen

Dit boek is opgedragen aan Martine Vonk

Voor een boom is er altijd hoop:
als hij wordt omgehakt, loopt hij weer uit
er blijven nieuwe loten komen.
Al wordt zijn wortel in de aarde oud,
al gaat zijn stronk dood in de grond,
zodra hij water ruikt, bot hij weer uit
en vormt twijgen, als een jonge scheut.

Job 14:7-9 (NBV21)

Inhoud

Inleiding: Welkom in het antropoceen 9

Hoofdstuk 1: Scheppingsverhalen 17
Hoofdstuk 2: De kracht van verhalen 31
Hoofdstuk 3: Vooruitgangsverhalen 47
Hoofdstuk 4: Tegenverhalen 63
Hoofdstuk 5: Herstelverhalen 79
Hoofdstuk 6: Herverhalen 97
Hoofdstuk 7: Toekomstverhalen 111

Conclusie: Welkom in het christoceen 127

Dankwoord 137
Bijlage 1: Suggesties voor herverhalen 139
Bijlage 2: Lijst van titels over christelijk geloof en natuur 146
Noten 157

INLEIDING

Welkom in het antropoceen

Heimwee

Het was mijn paradijs – het kleine, verwilderde bosomzoomde veldje aan het einde van de straat waar ik als kind opgroeide en speelde met mijn vrienden. We kenden elke bocht in het slingerpaadje door het bos, elke verstopplek in het struikgewas, elke hobbel op het oneffen grasveld waarop we voetbalden. We zogen zuring in de zomer, raapten kastanjes in de herfst en klommen in de hoogste boom. Soms sloeg ik mijn helgroene mantel om, gemaakt van een verstelde plooirok, verschool me in het struikgewas en waande mezelf Robin Hood. Ik plukte rozenbottels als projectielen voor mijn afgezaagde vaalgele elektrabuis en kroop omzichtig door de heesters. Ik rook naar blad en mijn broekspijpen kleurden groen en zwart. In mijn avonturen was ik één met het bos. Het waren eindeloze, gelukkige dagen.

Toen kwamen de graafmachines. De bomen werden gerooid, de grond gevlakt en funderingen gelegd. In het kleine stukje wildernis verrezen een dozijn twee-onder-een-kaphuizen. Ik had het dorp van mijn jeugd al verlaten, was in de stad gaan studeren en woonde enkele jaren in een metropool in het buitenland, ver van het veldje uit mijn jeugd. Misschien kwam het door de lange jaren in de stad, misschien omdat ik zelf kinderen kreeg die ook genoten van het avontuurlijk struinen door een bos en het zoeken naar

verstopplekken in het struikgewas. Maar ik kreeg heimwee naar het verdwenen veldje uit mijn jeugd.

Welkom in het antropoceen

Mijn verhaal is het verhaal van iedereen. We hebben allemaal iets verloren. De natuur die we kenden is overspoeld door geplaveide winkelstraten, geïsoleerde woningen, kantoorruimtes met flikkerende beeldschermen en geasfalteerde snelwegen. Zo zijn we iets kwijtgeraakt: struinen door het bos, staren naar een heldere sterrenhemel of fietsen in de regen. De avonturen op de verwilderde veldjes uit onze jeugd zijn vervluchtigd. Misschien is het niets meer dan nostalgie. Maar ik denk het niet. Ons persoonlijk verhaal is immers onderdeel van een veel groter verhaal waarin de mens de natuur om zich heen heeft geprobeerd te bedwingen, te overheersen of zelfs te verwoesten. We denken dat het de moeite waard is. Want we houden van ons comfort. En we willen die beeldschermen, auto's en vliegvakanties.

Welkom in het antropoceen, het tijdperk waarin de mens de natuur naar zijn hand zet. Dat is eigenlijk al begonnen toen mensen gingen jagen en hun natuurlijke omgeving gingen beïnvloeden. De opkomst van de landbouw was nog veel ingrijpender, de grond werd bewerkt en landschappen veranderden. Steeds meer moesten 'woeste gronden' wijken voor gecultiveerd landschap. Maar de laatste twee eeuwen en met name sinds de jaren 1950 is dat proces in een stroomversnelling geraakt. In het Amazonegebied verdwijnen nu dagelijks drieduizend voetbalvelden aan regenwoud. Bovendien tasten mensen de grond aan, de lucht warmt op en vervuilt, oceanen verzuren, ijskappen smelten, diersoorten verdwijnen. Natuur verandert in grondstoffen en dieren worden productiemiddelen. In dit proces veranderen we niet alleen de natuur om ons heen, maar ook onszelf. We vervreemden onszelf van onze ei-

gen ecologische systemen en creëren een nieuw milieu van beton, staal, beeldscherm en een vleugje decoratieve natuur. We creëren en beheersen een nieuwe wereld, maar raken onszelf kwijt.

Die spanning tussen natuur en cultuur is niet nieuw. In zijn magnifieke schilderij *The Oxbow* (de meanderbocht) uit 1836 toonde de schilder Thomas Cole (1801-1848) een landschap doortrokken door de Connecticutrivier.[1] Aan de rechterkant van de rivier schilderde hij een idyllisch pastoraal landschap, met velden en verspreide boerderijen met rookpluimen uit de schoorstenen. Aan de linkerkant is ongerepte natuur te zien, waar de invloed van de mens afwezig lijkt te zijn – Cole zelf sprak over een 'woest en ongecultiveerd landschap'.[2] Het schilderij werd beroemd vanwege de kwaliteit, maar ook de symboliek van de confrontatie tussen beschaving en wildernis. Dit schilderij verbeeldt in een oogopslag het centrale thema van dit boek. Het schilderij is daarom afgebeeld op de cover en zal in elk hoofdstuk kort terugkeren, omdat het meerdere betekenislagen heeft die de argumenten in dit boek prachtig verbeelden.

Het antropoceen is een tijdperk, maar eigenlijk ook een verhaal. Met een verhaal bedoel ik niet alleen een fictief relaas, maar ook een beschrijving van echte gebeurtenissen in verleden of heden. Verhalen passen wetenschappelijke feiten of gebeurtenissen in een relaas dat betekenis geeft. Het verhaal van het antropoceen is dat de aarde verandert door menselijke activiteit: door het bouwen van steden, rijden in auto's, vliegen naar verre bestemmingen en consumeren. Het verhaal vertelt ook dat die veranderingen schadelijk zijn voor de leefomgeving; denk aan de opwarming van de aarde, klimaatverandering en het uitsterven van dieren. Een onderdeel van het verhaal van het antropoceen is ook dat die veranderingen niet iedereen evenredig treffen. Over het algemeen worden mensen in het mondiale Zuiden harder getroffen, omdat ze doorgaans minder kapitaalkrachtig zijn en daardoor minder weerbaar tegen de effecten van veranderingen. Het antropoceen is daarmee ook

moreel geladen. Het is een verhaal over verantwoordelijkheid en solidariteit, oorzaken en gevolgen, en keuzes die moeten worden gemaakt. Het is echter ook een ambivalent verhaal, want het antropoceen heeft ook veel goeds gebracht: medische zorg, welvaart, veiligheid en voeding. Het symboliseert de essentie van de westerse beschaving: haar pijn, ambitie en verlangen, falen en succes. De schitterende steden, medische verworvenheden, sociale zekerheden, transportmogelijkheden, culturele rijkdom en voedselzekerheid, maar ook de vervuiling, uitbuiting en verwoesting. Zoals in het Amazonegebied. Zoals aan het einde van mijn straat.

Deze geschiedenis loopt parallel aan een heel ander maar wel gelijksoortig verhaal, namelijk de Bijbel. Daarin lezen we talloze kleine verhalen, maar er is een overkoepelend verhaal dat we vaak 'heilsgeschiedenis' noemen: de Hof van Eden in Genesis, de zondeval, de duizenden jaren aan geschiedenis, de komst van Christus en zijn sterven en opstaan, met als gevolg een hoopvolle toekomst zoals die in Openbaring wordt geschetst. Als ik deze heilsgeschiedenis omschrijf als verhaal bedoel ik niet zozeer dat het hier om fictie gaat, zoals bijvoorbeeld dominee Nico ter Linden dat ooit omschreef ('wel waar maar niet echt gebeurd'). Sommige onderdelen van de Bijbel zijn evident fictie (denk aan de gelijkenissen van Jezus), andere zijn gegrond in de geschiedenis, zoals het relaas van de koningen van Israël. Mijn punt is meer dat, als geheel genomen, de heilsgeschiedenis de vorm heeft van een verhaal, dat begint met een paradijselijke tuin, laat zien hoe zonde een verwoestende impact heeft op aarde, en eindigt in een hemelse stad. Dat verhaal heeft diepe sporen achtergelaten in onze cultuur: een diepe heimwee naar een natuurlijk paradijs en een culturele opdracht om de natuur te beheren. We zijn niet zo gewend om het christelijk geloof als een verhaal te zien. We spreken liever over christelijke waarden als liefde en vergeving, of we discussiëren over doctrines als verzoening, doop en rechtvaardiging door geloof. Maar het is heel goed mogelijk, zegt theoloog Ernst Con-

radie, en wellicht ook heel zinvol, om te kijken naar het christelijk geloof als een verhaal.[3]

Het grote christelijke verhaal, over de tuin, de zonde, verwoesting en de hoop op herstel, heeft kenmerken die aan het antropoceen doen denken. Beide verhalen gaan immers over de ecologische crisis en de verantwoordelijkheid van mensen. Beide gaan uit van een ongerepte natuur die door mensen is vernietigd, maar ook weer hersteld kan worden. Toch doen christenen maar weinig met dit verhaal. Er wordt veel gesproken over zonde, schuld en verzoening, maar het is alsof dat 'verhaal' weinig ruimtelijkheid heeft. Het is abstract. Het is alsof de heilsgeschiedenis een theaterstuk is, waarin de natuur slechts het toneel is waarop dit verhaal over de mens zich afspeelt. De bomen, de bergen en rivieren zijn dan niet meer dan coulissen in het stuk. Evenals in een theaterstuk hebben de attributen en het podium in zichzelf niet zoveel waarde. Het gaat om de verhaallijn. Wereldwijd dringt echter het besef door dat het verhaal belemmerd wordt door de gestage verwoesting van het podium. Mensen beseffen dat het toneel, de coulissen, waarde in zichzelf hebben en een essentieel onderdeel zijn van het verhaal.

Hoewel christenen een sterk verhaal hebben, is hun rol in het recente debat over de ecologische crisis marginaal. Het meest opvallende aan christelijk milieubewustzijn is dat het onopvallend is. Daar zijn meerdere redenen voor. Een van de redenen is dat in de protestantse cultuur geloof meestal als iets louter geestelijks wordt gezien, omdat de redding van de ziel centraal staat. Stefan Paas heeft dit omschreven als het 'piëtistisch bekeringsdrama'.[4] Hij bedoelt daar niet mee dat de ziel onbelangrijk is, maar dat de sterke focus op persoonlijke bekering de aandacht afleidt van de maatschappij en de natuur. Daarnaast of misschien daarom is spreken over de natuur in christelijk Nederland onderdeel van een politieke strijd of theologische onenigheid geworden. Christenen zijn zo verdeeld over dit thema dat ze het gesprek liever vermijden. Dat is jammer, want het grote verhaal over de vernietiging van natuur

raakt juist de kern van het verhaal van het christelijk geloof. Het welzijn van de natuur raakt het hart van het verlossingswerk van Christus, omdat Hij de hele schepping met zich wil verzoenen.[5]

Daarom hebben we een vernieuwd groot verhaal nodig, dat de ecologische ontwikkelingen in het grote christelijke verhaal van de heilsgeschiedenis weeft. Een verhaal dat ons laat zien hoe de wereld is, hoe die zou moeten zijn, en wat onze rol daarin is.

Is dat niet naïef? In een tijd van ecologische crisis hebben we toch vooral actie nodig: afvalscheiding aan huis, een andere levensstijl, systemische verandering, juridische procedures tegen grote bedrijven, politieke omwenteling, eensgezinde samenwerking, in kerken en wereldwijd? In elk geval niet een verhaal. Maar het probleem is: we doen het niet, die actie.[6] Daar zijn veel redenen voor, maar een belangrijke reden is dat we niet volledig geloven in dat verhaal over ecologische crisis, of niet geloven in de mogelijkheid tot herstel. Milieuwetenschappers komen steeds meer tot inzicht dat alleen wetenschappelijke feiten misschien niet genoeg zijn om mensen te overtuigen van de problematiek. Feiten worden in het publieke domein helaas steeds meer bevochten, en argumenten raken verstrikt in politieke strijd. Bovendien geven feiten als zodanig geen betekenis.[7] Daarom hebben we verhalen nodig. Verhalen helpen ons te begrijpen wie we zijn als mensen, als samenleving, wat onze ambities zijn en hoe we die kunnen bereiken.

We hebben niet alleen verhalen nodig, maar ook een Groot Verhaal. Dat is ook wat de Amerikaanse theoloog Thomas Berry schreef over de ecologische crisis: 'Het draait allemaal om verhaal. We zitten nu in de problemen omdat we geen goed verhaal hebben .... Het oude verhaal, het vertoog over hoe we in de wereld passen, is niet meer effectief. En we hebben nog niet een nieuw verhaal geleerd'.[8] Ook in Nederland gaan dergelijke stemmen op. Zo stelde de Leidse milieuwetenschapper Jan Boersema dat 'streven naar duurzaamheid niet zonder een dragend religieus/levensbeschouwelijk verhaal kan'.[9]

Dit boek roept op om een vernieuwd verhaal te vertellen, een verhaal dat door een christelijke lens duiding geeft aan de huidige ecologische crisis. Dat verhaal neemt geen afstand van de heilsgeschiedenis, integendeel, het is een verdieping daarvan, een vertaling voor de tijd waarin we leven. In dit boek stel ik voor om de verhalen van ecologische crisis en herstel te verstrengelen met het verhaal van het christelijk geloof. Om geschiedenis, heden en toekomst met elkaar in verband te brengen. Om nieuwe verhalen te leren, te vertellen en uit te leven. Om op zoek te gaan naar een nieuw, groot, uitdagend, inspirerend, hoopvol, dragend verhaal.

Het boek is bedoeld voor iedereen die vanuit een christelijk perspectief inspiratie wil opdoen of op een creatieve manier wil nadenken over de relatie tussen God, mens en natuur. Het boek verdedigt niet een specifieke visie en doet ook geen praktische aanbevelingen – daarover is voldoende geschreven. Het is geen theologisch boek, maar ik maak wel gebruik van het werk van ecotheologen, historici, antropologen, communicatiewetenschappers, filosofen, literatuurwetenschappers, sociologen en milieuwetenschappers.

Scheppingsverhalen bestaat uit zeven samenhangende hoofdstukken. Hoofdstuk 1 schetst een achtergrond en legt uit waar de term scheppingsverhalen op slaat. Hoofdstuk 2 onderzoekt waarom en hoe verhalen impact kunnen maken. Hoofdstuk 3 laat zien hoe het dominante verhaal over vooruitgang in onze westerse geschiedenis is ontstaan en geworteld is in de christelijke cultuur. Hoofdstuk 4 richt zich op de kritiek die zich heeft ontwikkeld in tegenverhalen. In hoofdstuk 5 wordt het christoceen voorgesteld als authentiek christelijk ecologisch herstelverhaal. Hoofdstuk 6 verkent de contouren van het christoceen en roept op tot wat ik omschrijf als herverhalen. Hoofdstuk 7 maakt gebruik van fictie om denkbeeldige toekomsten te verkennen. Elk hoofdstuk eindigt met een korte 'oversteek' die het verbindt met het volgende hoofdstuk. De conclusie stelt een paradigmawisseling voor, van antropoceen

naar christoceen, en boort bronnen aan die een nieuw herstelverhaal kunnen voeden. In de bijlagen zijn een aantal toepassingen opgenomen.

HOOFDSTUK 1

Scheppingsverhalen

Wat ging er mis?

Zo'n zestig jaar geleden wandelde de beroemde filosoof Francis Schaeffer een weelderige tuin in. Hij nam deel aan een christelijke conferentie en was in de pauze even naar buiten gelopen. De bijeenkomst vond plaats in een weinig inspirerend, kaal schoolgebouw, en de betonnen parkeerplaats was geen aantrekkelijke plek om de pauze door te brengen. Even verderop werd zijn oog getrokken door een aanlokkelijke tuin. Schaeffer beschrijft hoe hij een klassiek paradijs binnenwandelde, met druivenranken, planten en standbeelden. Hij werd hartelijk begroet door iemand die uitlegde dat hij zojuist een alternatieve woongemeenschap was binnengekomen. Samen spraken ze en wandelden ze door het groene paradijs. Toen ze vanuit de tuin keken naar de kale christelijke school was Schaeffer ontzet. Daar stond ik, schrijft hij, 'en keek naar de christelijke gemeenschap, en ik zag lelijkheid.'[10]

Voor Schaeffer was dit een cruciaal inzicht. Hoe was het mogelijk dat de christelijke cultuur lelijkheid had geschapen en de natuur had verwoest, terwijl deze alternatieve gemeenschap wel had begrepen hoe de mens goed kon omgaan met zijn omgeving? Naar aanleiding van die ervaring schreef hij in 1970 een boek, *Milieuvervuiling en de dood van de mens. De christelijk visie op ecologie*. Hij geloofde dat christelijke *theologie* een verantwoordelijke omgang met

de schepping voorschreef, maar de christelijke *cultuur* leek vooral uit te munten in exploitatie van de natuur. Wat ging er mis?[11]

Scheppingsverhalen

Christenen geloven dat de wereld is geschapen door God. Maar in veel opzichten is de wereld waarin we nu leven de schepping van de mens. In Nederland zijn geen ongerepte landschappen meer. Al in de middeleeuwen werden massaal bossen gekapt op de Veluwe en werd veen afgegraven in west-Nederland waardoor de grond inklonk. Inpoldering van natte gebieden gebeurde ook al in de middeleeuwen en nam toe in de zeventiende eeuw. De schaarse grond werd steeds bewuster ingedeeld en verbouwd, zodat meer woeste gronden verdwenen en landbouwgronden opvallend rechthoekig werden. Door ruilverkaveling werd het landschap gerationaliseerd. Waar bossen verdwenen, werden ze kunstmatig opnieuw aangeplant. Oerbossen zijn er niet meer.[12] Wie nu met een vliegtuig over Nederland vliegt, verbaast zich over de verbouwing en de in cultuur gebrachte grond, en ziet de verschillen met de landschappen van Engeland en Frankrijk. Er zijn in Nederland nog maar weinig plekken waar je naar de horizon kan kijken en geen bebouwing ziet. De mens heeft de natuur hetzij opnieuw geordend, hetzij uitgevaagd. Het droogleggen van land door inpoldering is eveneens een voorbeeld van de immense invloed van de mens. God schiep de wereld, maar de Nederlanders schiepen Nederland, wordt wel eens gezegd. Het schilderij van Cole verbeeldt dit scheppingsverhaal op meesterlijke wijze: het 'lege' landschap van Amerika wordt door mensen deels omgevormd tot natuurlandschap – hoewel Cole juist ook diep ontzag bleef houden voor de 'woeste', door God geschapen natuur, die in zijn schilderij superieur is aan het cultuurlandschap.[13]

In de oeroude geschiedenis van de aarde speelt de mens maar een kleine rol. Het oppervlak van de aarde, flora en fauna zijn in

de opeenvolgende geologische tijdperken voortdurend veranderd door het uiterst complexe samenspel van aarde, ijs, zee, atmosfeer en kosmos. Maar de afgelopen millennia, eeuwen en decennia is de invloed van de mens dusdanig groot geworden dat wetenschappers steeds vaker spreken over een nieuw geologisch tijdperk. Het holoceen, het nieuwe tijdperk, begon bijna 12.000 jaar geleden na de laatste ijstijd, het Weichselglaciaal. Het markeert het begin van het stenen tijdperk, en een tijd waarin mensen landbouw gingen ontwikkelen en landschappen gingen veranderen.

De invloed van de mens op het landschap werd zichtbaarder door de ontwikkeling van gestructureerde landbouwculturen die zo'n tienduizend jaar geleden zijn ontstaan in Egypte en Mesopotamië en later ook in China, Midden-Amerika en West-Afrika. Maar de enorme impact van de mens op de natuur werden vooral duidelijk in de laatste vijf eeuwen van de wereldgeschiedenis. Daar zijn meerdere redenen voor. Door de globalisering vanaf 1492, toen Columbus (1451-1506) de Nieuwe Wereld 'ontdekte' en koloniale rijken werden gevormd, zijn de oceanen snelwegen geworden voor het transport van producten, dieren en mensen. Daarmee samen hangt de enorme economische expansie die heeft plaatsgevonden, met als gevolg een uiterst effectief kapitalistisch systeem dat vanuit Europa naar de rest van de wereld werd geëxporteerd. Door toenemende welvaart, verbeterde landbouwtechnieken, hygiëne en medische zorg nam de bevolkingsgroei van de wereld gestaag toe vanaf de late achttiende eeuw en exponentieel vanaf het midden van de twintigste eeuw. De honger naar producten en voedsel werd bevredigd door de enorme productiecapaciteit die de industriële revolutie opleverde. Ten grondslag aan deze materiële revoluties lag ook een intellectuele omwenteling. De wetenschappelijke revolutie leerde mensen hoe de natuur 'werkte', waardoor het beter mogelijk werd om haar te gebruiken en te beheersen. Dat heeft enorm veel opgeleverd, maar er is daarmee ook veel verloren gegaan. Niet langer was de aarde een levend